

Sociologija. Mintis ir veiksmai
2019, vol. 2 (45), pp. 68–83

ISSN 1392-3358 eISSN 2335-8890
DOI: <https://doi.org/10.15388/SocMintVei.2019.2.16>

Lietuviškosios tapatybės sampratos kaita visuomenės sąmonėje 2008–2017 metais

Aida Savicka

Lietuvos kultūros tyrimų instituto Šiuolaikinės Lietuvos kultūros skyrius
Department of Contemporary Lithuanian Culture at Lithuanian Culture Research Institute
aida.savicka@gmail.com

Santrauka. Kokie yra svarbiausi lietuviškosios tapatybės elementai ir kaip jie kinta? Kaip jie dera su naujai kuriama europietiška tapatybe? Remiantis *Europos vertybių tyrimo* duomenimis, straipsnyje analizuojama mūsų visuomenėje vyraujanti lietuviškosios tapatybės samprata, jai apibrėžti naudojamų kriterijų svarba ir šių kriterijų dinamika laikotarpiu nuo 2008 iki 2017 m., atskleidžiant esminius sociodemografinius ir kitus šios svarbos diferenciacijos veiksnius. Svarstoma ir lietuviškosios bei europietiškosios tapatybės sudėtingo tarpusavio santykio problematika, paneigiant jų neišvengiamos priešpriešos mitus.

Pagrindiniai žodžiai: tautinė tapatybė, tautiškumas, lietuviškumas, europinė tapatybė, globalizacija.

Changes in the Concept of Lithuanian Identity in Public Consciousness in 2008–2017

Abstract. What is the prevailing concept of Lithuanian identity and the importance of different criteria used to define it? How do they fit in with the newly constructed European identity? Based on the data of the *European Values Survey*, the article analyzes the dominant notion of Lithuanian identity in our society, the importance of criteria used to define it, and the dynamics of evaluations of the importance of these criteria in the period from 2008 to 2017, revealing essential sociodemographic and other differentiation factors. The problem of the complex interrelationship between a Lithuanian and European identity is also examined, denying the myths of their inevitable contradiction.

Keywords: national identity, nationality, Lithuanianness, European identity, globalization.

Įvadas

Tautinė tapatybė, kaip ir kiekviena kolektyvinė tapatybė, grindžiama pirmiausia bendru tautos narių priklausymo jausmu, savo kultūrinio savitumo ir skirtingumo suvokimu. Taigi svarbios dvi tapatybės dimensijos, kurių sąlyginis aktualumas atskirais laikotarpiais arba specifinėse situacijose gali būti nevienodas: tai tautinės bendruomenės narių savitumas, unikalumas, išskirtinumas, iš vienos pusės, ir atsiribojimas nuo kitų, netgi tam tikra priešprieša, iš kitos pusės. Jis galima apibūdinti kaip atvirumo ir uždarumo dimensijas, kurių santykis niekada nėra

Received: 20/12/2019. Accepted: 09/02/2020.

Copyright © 2019 Aida Savicka. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

nusistovėjęs ir kinta – priklauso nuo politinių ar socialinių aplinkybių (pavyzdžiui, uždarumo dimensija ypač aktualizuojausi rezistencijos ar aktyvios imigracijos laikotarpiais).

Kita tautinės tapatybės tyrimuose plačiai naudojama perskyra, pagrįsta Anthony'io D. Smitho koncepcija, diferencijuoją etninės ir pilietinės (teritorinės) tautiškumo sampratos idealiuosius tipus. Ji siejasi su vieno įtakingiausių nacionalizmo teoretikų Hanso Kohno 1944 m. įvesta europietiškojo nacionalizmo formų skirtimi, kur Vakarų Europos regionas apibūdinamas kaip pilietiškumą akcentuojančio liberalaus nacionalizmo lopšys, o Vidurio ir Rytų Europos regionas – kaip į etniškumą orientuoto ir istoriniais mitais grįsto neliberalaus nacionalizmo teritorija. Etninė tauta telkiasi apie bendros genealoginės kilmės, kalbos, etninės kultūros, papročių, tradicijų ir bendro istorinio likimo idėją, o pilietinė tauta – apie politinės bendruomenės idėją, bendrą teritoriją bei įstatymus, pilietiškumo jausmą ir pilietines pareigas (Smith 1986; 1991). Iš to kylantis pamatinis principas, į kurį dėmesį atkreipė Bernardas Yackas, yra tas, jog etninė tautybė yra suvokiama kaip paveldima, o pilietinė – kaip pasirenkama (Yack 1996). Reikia pabrėžti, kad etninė ir pilietinė tautinė tapatybė neturi būti suvokiamos kaip viena kitą paneigiančios – konkrečių tautų savivokoje dažniausiai savitai derinami jų abiejų bruožai (Peters 2002).

Matyti, kad šiuolaikiniame globalizacijos ir aktyvios transnacionalinės komunikacijos pasaulyje stiprėja būtent etninio tautiškumo apraiškos, kurias skatina tiek pasipriešinimas dėl globalizacijos vykstančiai kultūrinei homogenizacijai, tiek įsitraukimas į nacionalines ribas peržengiančias etnolingvistines komunikacines erdves, buriančias tos pačios kalbos ir kultūros žmones (Smith 1995). Globalizacijos, intensyvėjančios migracijos ir naujų komunikacijos technologijų eroje tautiškumo, tautinės tapatybės išsaugojimo ir naujo įprasminimo klausimai iškyla su nauja jėga – jiems nemažai dėmesio skiriama tiek viešajame diskurse, tiek akademinėse diskusijose. Nėra abejonių, kad žmonių sąmonėje vyraujanti tautiškumo samprata visada priklauso nuo atitinkamo meto realiųjų ir iššūkių tautinei bendruomenei, todėl ji nuolat kinta. O šiuolaikiniame nepalaujamo kismo pasaulyje ji tampa kaip niekad dinamiška, lanksti ir adaptyvi, todėl verčia susimąstyti tiek apie naujas tautiškumo raiškos formas, tiek apie grėsmę prarasti jos esmę.

Lietuviškosios tapatybės apibrėžčiai mokslinėje literatūroje atskirais laikotarpiais buvo teikiamas nevienodas dėmesys, skirtinguose geopolitiniuose kontekstuose aktualizuojantis tam tikriems šio reiškinio aspektams ar jiems vėl prarandant savo reikšmę. Aktyviau šia problematika domėtasi Lietuvai ruošiantis stoti į Europos Sąjungą ir ypač faktiškai į ją įstojus 2004 m., daugiausia dėmesio skiriant eurointegracijos bei globalizacijos procesams plačiąja prasme (Trinkūnienė 2002; Taljūnaitė 2006; Kuznecovienė 2006; 2007; 2008a; 2008b; Šutinienė 2006; Čiubrinskas 2008), pastangoms išsaugoti ir naujai įprasminti tautinius simbolius (Akstinavičiūtė ir Petraitytė 2007), o vėlesniu laikotarpiu – intensyvios emigracijos procesams (Akstinavičiūtė 2008; Čiubrinskas et al. 2011; Kripienė 2012; Šimanskienė ir Paužuolienė 2013; Ramonienė 2015; 2019) ar tautinės tapatybės raiškai virtualiojoje erdvėje (Siudikienė 2013). Daugumoje tyrimų akcentuojama, kad tautiškumo samprata yra kontekstuali, jos turinys nuolat kinta, yra nuolat formuojamas ir performuojamas žmonių sąmonėje ne tik retrospektyviai vertinant istorinius naratyvus bei praeities simbolius, bet ir atsižvelgiant į esamą kultūrinę, ekonominę,

politinę, socialinę situaciją ar net ateities perspektyvą, prisitaikant prie tautinei bendruomenei naujai išskylančių iššūkių, poreikių ar interesų (Kuznecovienė 2007; Akstinavičiūtė ir Petraitytė 2007). Atkreipiamas dėmesys ir į tai, kad globalizacijos ir besiplečiančių migracijos procesų bei intensyvėjančių transnacionalinių kultūros mainų kontekste tautiškumo samprata tampa lankstesnė, dinamiškesnė, adaptyvesnė (Kripienė 2012). Tačiau ilgą laiką Lietuvos visuomenės viešajame diskurse dominavo etninė tautiškumo samprata (Adomėnas ir kt. 2007; Kuznecovienė 2008b), o tai galima sieti tiek su minėtu Vidurio ir Rytų Europos regionui istoriškai būdingu neliberaliu nacionalizmu, tiek su Sąjūdžio ideologiniu palikimu, tiek su pastangomis ieškoti atsako į kultūrinės eurointegracijos pasekmes. Kaip labiausiai išgalėję lietuviškosios tapatybės elementai, spontaniškai išskylančios dekontekstualizuotose žmonių reakcijose į klausimą apie tautinę tapatybę, įvardijami kalba, kilmė, gimimas ir augimas Lietuvoje, papročių ir tradicijų laikymasis, meilė Lietuvai¹ (Kuznecovienė 2006; 2008a).

Šiame straipsnyje, pasitelkdama 2008 ir 2017 m. *Europos vertybių tyrimo* duomenis, ieškosiu atsakymų į tokius klausimus: ką patys Lietuvos žmonės galvoja apie lietuviškosios tapatybės apibrėžimui svarbius kriterijus? Kaip jie kinta? Kaip šiuos kriterijus vertina įvairios Lietuvos socialinės ir demografinės grupės? Kiek šie vertinimai susiję su tokiomis nuostatomis kaip patriotizmas, tolerancija kitos tautybės žmonėms bei pasitikėjimas kitomis tautinėmis bendruomenėmis? Kokios yra lietuviškosios tapatybės sampratos sąsajos su europietiška tapatybe?

Lietuviškosios tapatybės elementų vertinimai

Nors *Europos vertybių tyrimas*² nėra orientuotas konkrečiai į tautinės tapatybės problematiką, pastarosiose dviejose jo bangose – 2008 ir 2017 m. – į tyrimo klausimyną, be kitų susijusių klausimų, buvo įtrauktas klausimas apie įvairių kriterijų svarbą tautinei tapatybei, taip atliepiant Europos Sąjungos plėtros realijas ir perkeliančias teorinį etninės ir pilietinės tapatybės aptarimą į empirinį lauką. Lietuviškajame klausimyne šis klausimas buvo formuluojamas taip:

Kai kurie žmonės mano, kad šie dalykai yra svarbūs, kad būtų tikras lietuvis. Kiti sako, kad jie nėra svarbūs. Pasakykite apie kiekvieną dalyką, ar jis yra svarbus?

¹ 2005 m. atlikto tyrimo metu buvo paimti 65 individualūs pusiau struktūruoti interviu, kurių metu pagal regiono, amžiaus ir lyties kriterijus atrinkti respondentai galėjo laisvai išreikšti savo mintis apie lietuvių tautinės tapatybės esmę, atsakydami į klausimus: „Kodėl Jūs save laikote lietuviu?“, „Kokį žmogų pavadintumėte nuliutuvėjusiu?“, „Kaip ne lietuvių kilmės žmogus gali tapti lietuviu (jeigu gali)?“, „Kokia yra lietuvių tauta ir kultūra, lyginant su kitomis tautomis, kultūromis?“, „Kokie vaizdai, žymūs žmonės, daiktai, įvykiai, kultūros dalykai jums geriausiai atspindi Lietuvą ir lietuviškumą?“

² *Europos vertybių tyrimas* yra plataus masto tarptautinis ilgalaikis pamatinių žmogiškųjų vertybių tyrimas, kuriame pagrindinis dėmesys skiriamas šeimos, darbo, aplinkosaugos, politikos, religijos, moralės, o pastaruosiuose tyrimuose – ir tautinės tapatybės problematikai. Nuo 1981-ųjų kas devynerius metus įvairiose Europos šalyse pagal standartizuotą metodiką ir klausimyną atliekamas tyrimas Lietuvoje jau buvo organizuotas 1990, 1999, 2008 ir 2017 m. 2008 m. tyrime Lietuvoje dalyvavo 1 500 respondentų, 2017 m. – 1 448 respondentai. Tyrimus atliko *Baltijos tyrimai*.

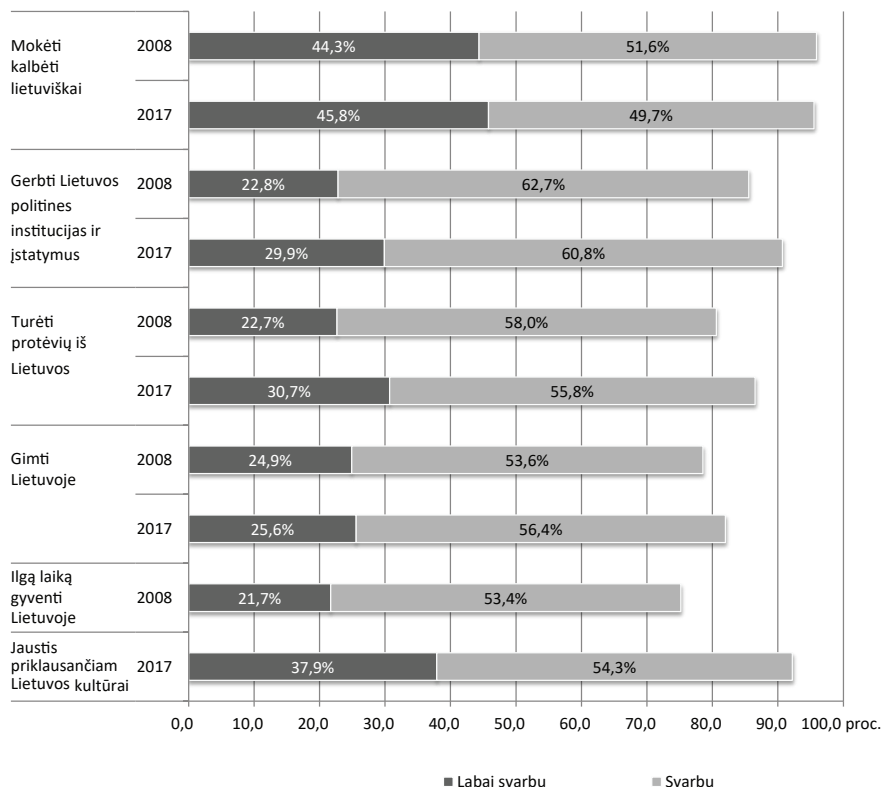
- *Gimti Lietuvoje.*
- *Gerbti Lietuvos politines institucijas ir įstatymus.*
- *Turėti protėvių iš Lietuvos.*
- *Mokėti kalbėti lietuviškai.*

2008 m. atliktame tyrime vertinimui taip pat pateikta papildoma atsakymo kategorija *ilgą laiką gyventi Lietuvoje*, o 2017 m. – *jaustis priklausančiam Lietuvos kultūrai*. Kiekvieną iš išvardytų lietuviškosios tapatybės kriterijų respondentai turėjo įvertinti kaip *labai svarbų*, *svarbų*, *nesvarbų* arba *visiškai nesvarbų*.

Taigi į respondentams pateiktą lietuviškosios tapatybės kriterijų sąrašą buvo įtraukti tiek etninės tautiškumo sampratos elementai (protėvių iš Lietuvos turėjimas, gimimas Lietuvoje), tiek pilietinės sampratos elementai (pagarba šalies politinėms institucijoms ir įstatymams, priklausomybės Lietuvos kultūrai jausmas ar gyvenimas Lietuvoje). Lietuvių kalbos mokėjimą sunku būtų nedvejojant priskirti kuriam nors vienam iš tautiškumo sampratos idealijų tipų – šis kriterijus gali būti siejamas tiek su etnine kilme, tiek su sąmoningomis kultūrinės adaptacijos pastangomis išmokyti valstybinę kalbą. Šie kriterijai lietuvių sąmonėje yra tvirtai įsišakniję kaip tautiškumo pagrindas; juos žmonės nuolat girdi viešajame diskurse, jie diegiami ir per formalųjį švietimą, tad dauguma juos nurodo spontaniškai, net nesusimąstydami. Todėl nenuostabu, kad ir abiejuose *Europos vertybių tyrimuose* respondentai akcentavo visų šių kriterijų svarbą – visus juos svarbiais arba labai svarbiais manė esant ne mažiau kaip trys ketvirtadaliai apklaustųjų, o kai kuriuos – absoliuti dauguma.

Kalbant apie įvairių lietuviškosios tapatybės kriterijų svarbos dinamiką, galima kelti hipotezę, kad, vykstant intensyviems eurointegracijos procesams, vis labiau ims išsialėti pilietinė tautiškumo samprata, kurią stiprina ir bendros Europos idėja. Tačiau empiriniai duomenys tai patvirtina tik iš dalies. Kai kurių lietuviškosios tapatybės dėmenų svarba per tiriamą laikotarpį reikšmingai nepasikeitė. Visų pirma, Lietuvos kaip gimimo vietos svarba, palyginti su kitais kriterijais, akcentuojama mažiausiai tiek 2008, tiek 2017 m. (jos nesureikšmina maždaug penktadalis apklaustųjų); o štai lietuvių kalbos mokėjimas buvo ir liko ypač svarbus kriterijus abiejų tyrimų metu. Tačiau tam tikrų poslinkių vis dėlto įvyko – imta labiau akcentuoti pagarbą Lietuvos institucijoms bei įstatymams ir Lietuvos kaip protėvių kilmės kraštą kaip svarbius kriterijus lietuviškojo tapatumo apibrėžčiai (žr. 1 pav.). Nepaisant šių pokyčių, lietuviybės apibrėžimui svarbių kriterijų prioritetų tvarka per devynerius metus visiškai nepakito: svarbiausiu laikomas lietuvių kalbos mokėjimas (kuris pagal vertinimus yra bemaž imperatyvi lietuviybės sąlyga), pagarba šalies įstatymams, lietuviška kilmė, o mažiausiai svarbiu – gimimas Lietuvoje.

Lietuvių kalbos kaip tautiškumo pamato sampratą reikėtų aptarti plačiau. Kalba kaip vienas svarbiausių lietuviškumo kriterijų yra identifikuojama kone visuose lietuviškosios tapatybės tyrimuose (Spires 1999; Valantiejus 2001; Balčius 2005; Kuznecovienė 2006; Norvilas 2012). Pabrėžiama, kad, nors kalba yra daugelio nacionalinių judėjimų pamatas, ypač lietuviškasis tautinis judėjimas jau XIX a. pabaigoje įkvėpimo pirmiausia sėmėsi iš kalbos (Spires 1999). Anot Algimanto Valantiejaus,

1 pav. Įvairių lietuviškosios tapatybės kriterijų svarba 2008 ir 2017 m. (procentas respondentų, įvertinusių atitinkamą kriterijų kaip „labai svarbų“ arba „svarbų“)

Šaltinis: Europos vertybių tyrimas.

<...> negalima neįžvelgti, jog sociologinė kalbos poveikio, *kalbos vaidmens* istorijoje problema, nusakanti visą lietuvių tautinio identiteto formavimosi raidą, egzistuoja per visą Lietuvos kultūros istoriją. Lingvistinės tautinės savivokos šaknys – tariamai neginčytina *objektyvioji* istorija: ji buvo ir yra tokia natūrali ir savaime suprantama, kad niekam nekelia abejonių. Šiandieną Lietuvoje būtų sunku surasti asmenį, kuris suabejotų kalbos vaidmeniu konstruojant kolektyvinį lietuvių identitetą. Tokie įsitikinimai ar įsitikrinimai iš dalies formuoja ir dabartinio *tautinio identiteto* kontūrus. (Valantiejus 2001; 21; kursyvas originale)

Kaip pabrėžiama, tapatybės autentiškumui nėra svarbus vien tik instrumentinis kalbos mokėjimas, gebėjimas susikalbėti lietuviškai. Tai ir tam tikra kalboje užkoduota gyvenimo jausena:

<...> „kalbėti lietuviškai“ – nereiškia tik gebėti „vartoti“ lietuvių kalbą (galbūt tai suvokiama kaip „savaime suprantamas“ dalykas). Dauguma pateikėjų pabrėžė, kad „kalbėti lietuviškai“ reiškia reikšmių „už fasado ribų“ žinojimą; tai reiškia galimybę „suvokti tikrą lietuviškumą“, pajusti „lietuviškumo dvasią“. (Kuznecovienė 2006; 92)

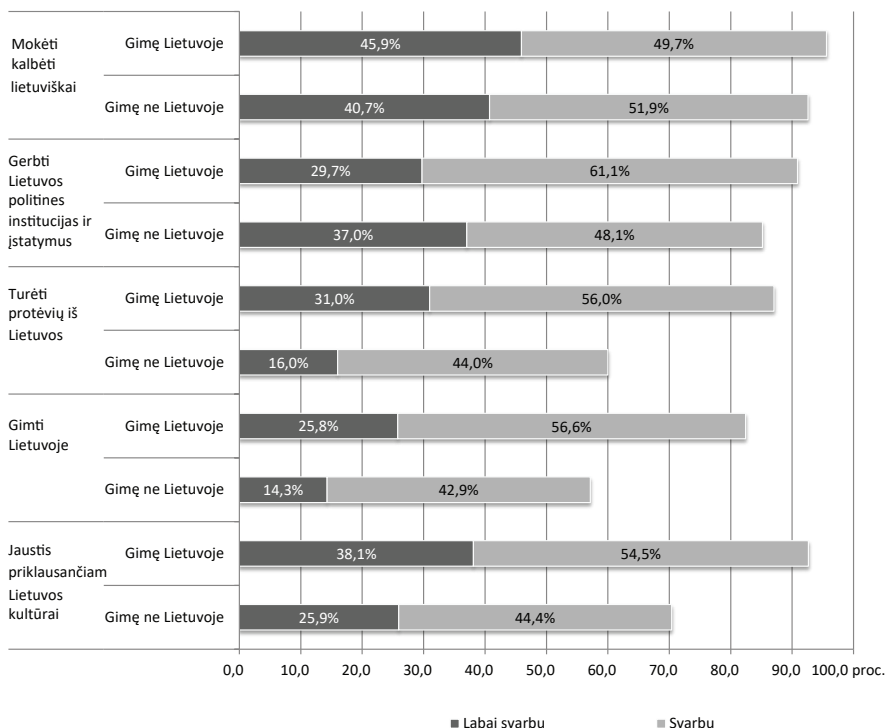
Europos vertybių tyrimo duomenys patvirtina ankstesniųjų tyrimų išvalgas ir rodo, kad lietuvių kalba tautiečių visuotinai suvokiama kaip esminis lietuviybės dėmuo.

Kitas svarbus dalykas, kurį verta aptarti analizuojant pateiktus duomenis, yra etninio ir pilietinio tautiškumo elementų dermė žmonių sąmonėje. Lietuviybės tyrinėtojai lietuviškąją tapatybę bemaž vienbalsiai linkę priskirti etninio tautiškumo tipui. Pavyzdžiui, Jolanta Kuznecovienė teigia, kad „pilietiškumu grindžiamas lietuviškumas nėra pripažįstamas ir atvirumas *kitam* vargu ar gali būti konstatuojamas kaip lietuviškojo identiteto bruožas“ (Kuznecovienė 2008b; 107; kursyvas originale). Tačiau analizuodami *Europos vertybių tyrimo* duomenis matome, kad situacija yra kompleksiškesnė: pagal respondentų vertinimus sudarytoje lietuviškosios tapatybės kriterijų prioritetinėje eilėje tiek 2008, tiek 2017 m. etniniai ir pilietiniai kriterijai rikiuojasi pramaišui³. Tarkime, toks nedviprasmiškas pilietinės tautiškumo sampratos kriterijus kaip pagarba šalies institucijoms ir įstatymams aiškiai įsitvirtinęs kaip antras pagal svarbą tautiškumo dėmuo, kuriam lietuviškos genealogijos kriterijus akivaizdžiai nusileidžia. Kalbant apie tautiškumo kriterijų svarbos vertinimų dinamiką, respondentai 2017 m. labiau nei 2008 m. pabrėžė visų jiems vertinti pateiktų lietuviškosios tapatybės kriterijų svarbą – tiek siejamų su etnine, tiek su pilietine tapatybe. Tad šie dekontekstualizuoti atsakymai, respondentų pateikti plačiau neaptariant tautiškumo problematikos ir nesigilinant į įvairias galimas specifines aplinkybes (tokias kaip imigrantų kultūrinė adaptacija mūsų šalyje, lietuvių emigrantų bei jų palikuonių galimybės išsaugoti lietuviškąją tapatybę ir panašias), jų vertinimuose neatskleidžia etninių lietuviškosios tapatybės kriterijų viršenybės pilietinių kriterijų atžvilgiu. Neabejotinai ribinių situacijų aptarimo kontekste tam tikri tautiškosios tapatybės kriterijai gali aktualizuotis, o kitų svarba – sumenkėti, nes tai priklauso ir nuo paties vertintojo asmeninės patirties.

Lietuviškosios tapatybės sampratos skirtys Lietuvos visuomenėje

Kalbant apie lietuviškosios tapatybės sampratos skirtis Lietuvos visuomenėje galima tikėtis, kad lietuviškajai tapatybei svarbių kriterijų vertinimus diferencijuoja respondentų amžius, išsimokslinimas, gimimo vieta, nes šie rodikliai yra susiję su skirtinga žmonių patirtimi – sėslumo ar mobilumo, uždaro ar atviro globalizacijos tendencijoms, skaitmeninio neraštingumo ar išprusimo, priešiško ar tolerancijos kitiškumui ir panašiai. Tokius įvairiose gyventojų grupėse vyraujančių lietuviškosios tapatybės sampratų skirtumų dėsninumus atskleidžia kai kurių tyrimų duomenys. Pavyzdžiui, remdamasi jau minėto empirinio tyrimo rezultatais J. Kuznecovienė teigia, kad „duomenys rodo nors ir nelabai ryškius, bet vis dėlto apčiuopiamus lietuviškumo sampratos, būdingos patiems jauniausiems ir vyriausiems respondentams, skirtumus. Jauniausieji respondentai (14–29 metų amžiaus) šiek tiek dažniau vadovaujasi pilietinio pobūdžio kriterijais, o vyriausieji labiau sureikšmina kilmės ir religijos kriterijus“ (Kuznecovienė 2008a; 72).

³ Būtina pažymėti, kad etninė ir pilietinė tautiškumo kategorijos yra teoriniai konstruktai, kurių dėmenys konkrečiose situacijose susipina į originalias konsteliacijas; jie nėra vienas kitą paneigiantys – greičiau turime kalbėti apie tam tikrą skirtingų dėmenų dermę. Būtent todėl empiriškai jie yra sunkiai atskiriami – faktorinė tiek 2008 m., tiek 2017 m. Lietuvoje surinktų duomenų analizė visus šiuos dėmenis priskiria vienam faktoriui.

2 pav. Gimusių Lietuvoje ir ne Lietuvoje respondentų įvairių lietuviškosios tapatybės kriterijų svarbos vertinimai 2017 m. (procentas respondentų, atitinkamą kriterijų įvertinusių kaip „labai svarbų“ arba „svarbų“)

Šaltinis: Europos vertybių tyrimas.

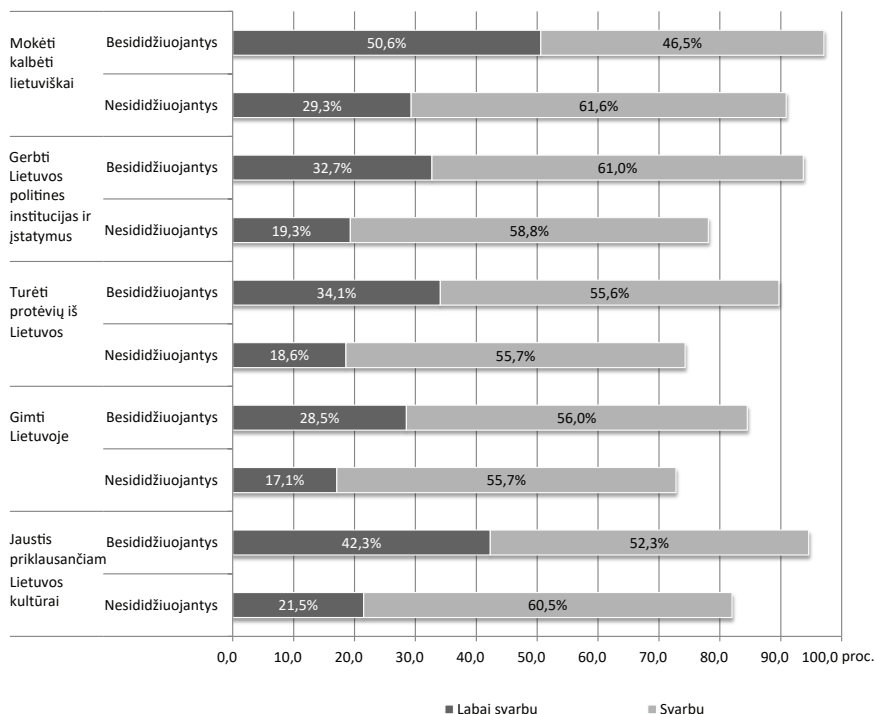
Tačiau analizuojant 2017 m. *Europos vertybių tyrimo* duomenis netikėtai tenka konstatuoti, kad daugumos lietuviškai tapatybei svarbių elementų vertinimų respondentų amžius visiškai nediferencijuoja⁴. Lygiai taip pat netikėta yra ir išvada apie tautiškumo kriterijų svarbos vertinimų vienalytiškumą respondentų išsimokslinimo požiūriu⁵. Tačiau duomenys rodo, kad šiuos vertinimus diferencijuoja respondentų gimimo vieta: ne Lietuvoje gimę respondentai mažiau nei gimusieji Lietuvoje akcentuoja tokių lietuviškosios tapatybės kriterijų kaip gimimo Lietuvoje, protėvių iš Lietuvos turėjimo, priklausymo Lietuvos kultūrai pojūčio svarbą⁶; lietuvių kalbos mokėjimas ir pagarba Lietuvos politinėms institucijoms ir įstatymams tiek vienų, tiek kitų respondentų iš visų kriterijų buvo vertinami panašiausiai⁷ – pabrėžiami kaip svarbiausi

⁴ Tai patvirtina neparametrinio vidurkių palyginimo testo, taikant Kruskalo ir Walliso kriterijų, rezultatai: visų lietuviškosios tapatybės kriterijų atveju $p > 0,05$, išskyrus pagarbą Lietuvos politinėms institucijoms ir įstatymams, kai $p = 0,043 < 0,05$.

⁵ Visų lietuviškosios tapatybės kriterijų atveju $p > 0,05$.

⁶ Atitinkamai $p = 0,004 < 0,05$, $p = 0,001 < 0,05$, $p = 0,005 < 0,05$.

⁷ Atitinkamai $p = 0,194 > 0,05$ ir $p = 0,790 > 0,05$.

3 pav. Besididžiuojančių ir nesididžiuojančių Lietuvos pilietybe respondentų įvairių lietuviškosios tapatybės kriterijų svarbos vertinimai 2017 m. (procentas respondentų, atitinkamą kriterijų įvertinusių kaip labai svarbų arba svarbų)

Šaltinis: Europos vertybių tyrimas.

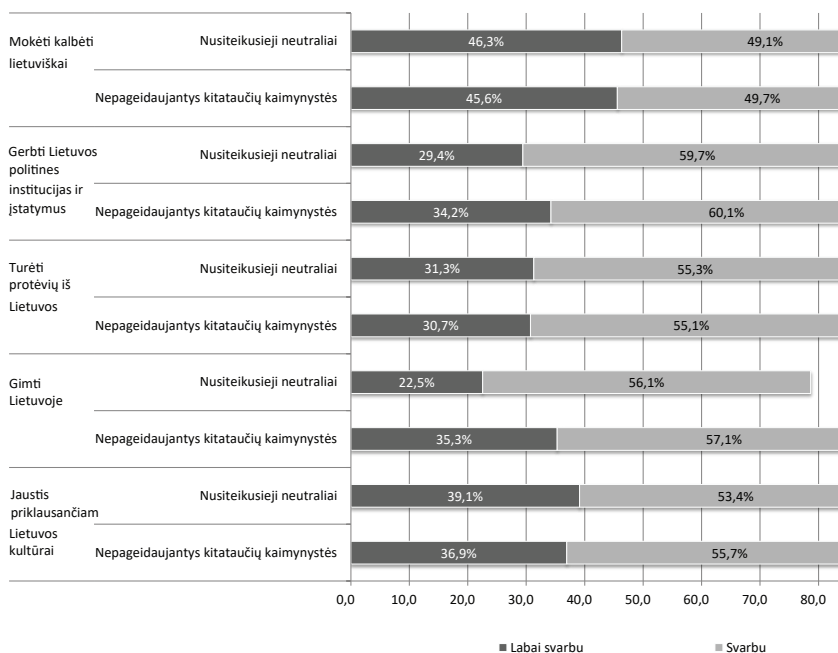
(žr. 2 pav.). Kitaip tariant, tarp gimusiųjų Lietuvoje labiau akcentuojami etniniai lietuviškosios tapatybės sampratos kriterijai, o tarp gimusiųjų kitur – pilietinės⁸. Šis dėsniumas tik patvirtina tautiškumo sampratos kontekstualumą ir adaptyvumą.

Tautinės tapatybės sampratos skirtumai susiję ir su žmonių patriotinių nuostatų⁹ stiprumu: patriotiškai nusiteikę respondentai, besididžiuojantys savo lietuviškąja pilietybe, visus tautinės tapatybės kriterijus kaip labai svarbius ar svarbius vertino dažniau nei tie, kurie atsakė nesididžiuojantys savo pilietybe (visų lietuviškosios tapatybės kriterijų atveju $p = 0,000 < 0,05$; žr. 3 pav.).

Lietuviškosios tapatybės kriterijų svarbos vertinimui įtakos turi ir respondentų tolerancija kitos tautybės žmonėms. Tolerancijai įvertinti respondentams buvo pateikti du klausimai: *Su kuo*

⁸ Pažymėtina, kad visi tyrime dalyvavę respondentai buvo Lietuvos piliečiai, tačiau jų nebuvo klausiama apie etninę kilmę.

⁹ Patriotinių nuostatų stiprumui įvertinti šiame tyrime respondentams buvo pateiktas klausimas „Ar Jūs didžiuojatės, kad esate Lietuvos pilietis/ė?“, prašant pasirinkti iš galimų atsakymo variantų „labai didžiuojusi“, „greičiau didžiuojusi“, „nelabai didžiuojusi“ arba „visiškai nesididžiuojau“.

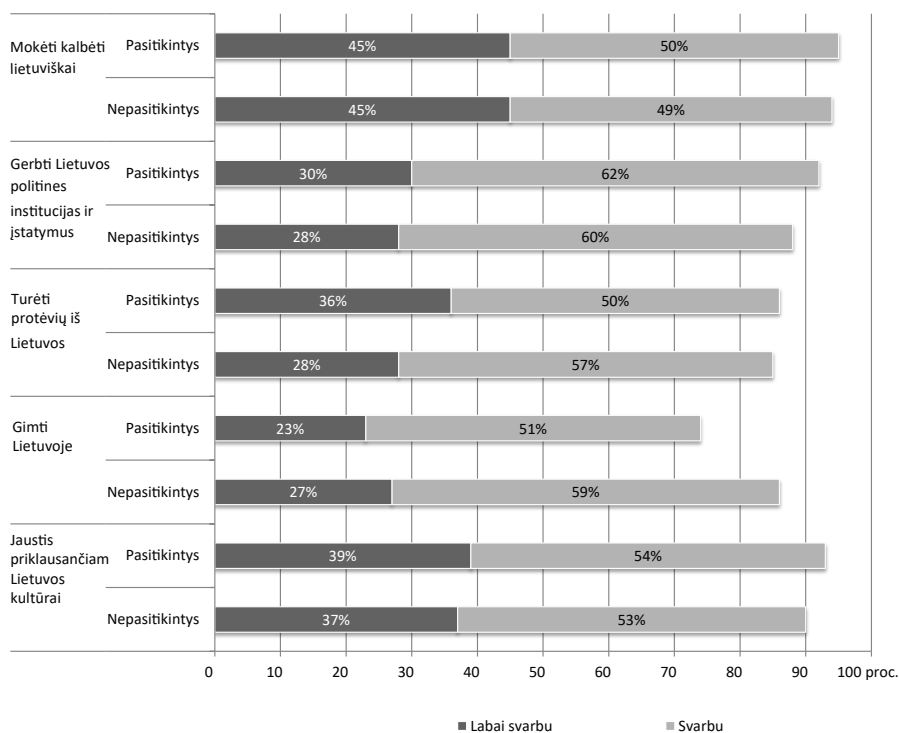

4 pav. Įvairių lietuviškosios tapatybės kriterijų svarbos vertinimai 2017 m. pagal toleranciją kitataučių kaimynystei (procentas respondentų, atitinkamą kriterijų įvertinusių kaip „labai svarbų“ arba „svarbų“)

Šaltinis: Europos vertybių tyrimas.

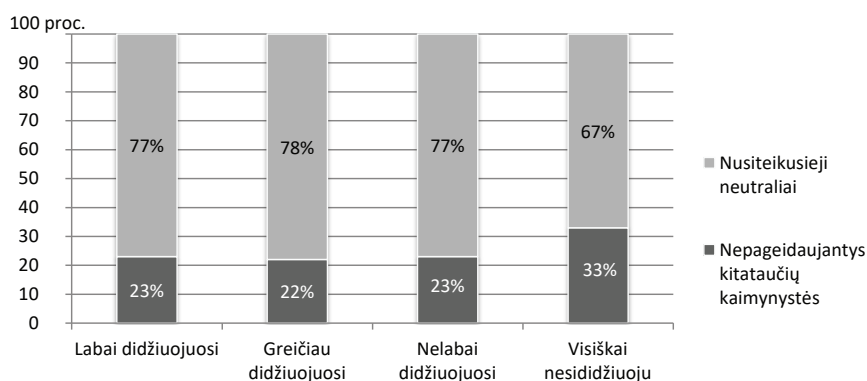
nenorėtumėte gyventi kaimynystėje? ir *Pasakykite, ar jūs visiškai pasitikite, pasitikite, nepasitikite, ar visiškai nepasitikite kitos tautybės žmonėmis.* Paaiškėjo, kad kitataučiams mažiau tolerantiški žmonės (vertinant pagal abu indikatorius) yra labiau linkę akcentuoti gimimą Lietuvoje kaip svarbų lietuviškajai tapatybei kriterijų nei kiti respondentai, tačiau kitų lietuviškosios tapatybės kriterijų svarbos vertinimams ši nuostata reikšmingos įtakos neturi (žr. 4–5 pav.).

Kyla klausimas, ar tai, kad stipresnės respondentų patriotinės nuostatos yra susijusios su polinkiu daryti aiškesnę perskyrą tarp savo tautinės bendruomenės narių ir kitataučių, turi kokių nors pasekmių jų tolerancijai bei pasitikėjimui kitomis tautinėmis bendruomenėmis? Kitaip tariant, ar patriotai yra mažiau tolerantiški kitataučiams ir mažiau jais pasitiki? Tyrimo duomenys atskleidžia kaip tik priešingą dėsningumą: netolerantiškiausi kitataučiams, nenorintys su jais gyventi kaimynystėje, pasirodė besą tie respondentai, kurie atsakė visiškai nesididžiuoją savo lietuviškąja pilietybe; jie išreiškė ir didžiausią nepasitikėjimą kitataučiais (žr. 6 ir 7 pav.). Tai rodo, kad šiuolaikinio lietuviškojo patriotizmo atveju labiau išreikšta atvirumo nei uždaramo dimensija, nes pastaroji siejama su polinkiu į ksenofobiją ar nepasitikėjimą svetimais.

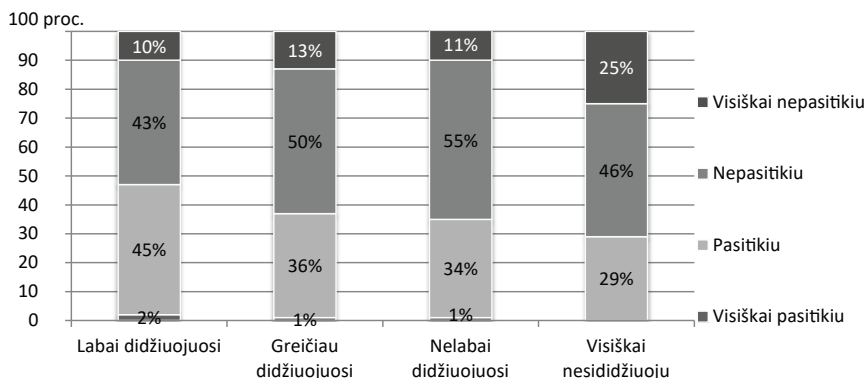
5 pav. Įvairių lietuviškosios tapatybės kriterijų svarbos vertinimai 2017 m. pagal pasitikėjimą kitataučiais (procentas respondentų, atitinkamą kriterijų įvertinusių kaip „labai svarbų“ arba „svarbų“)

Šaltinis: Europos vertybių tyrimas.

6 pav. Respondentų patriotinių nuostatų įtaka tolerancijai kitataučių kaimynystei 2017 m.

Šaltinis: Europos vertybių tyrimas.

7 pav. Respondentų patriotinių nuostatų įtaka pasitikėjimui kitataučiais 2017 m.

Šaltinis: Europos vertybių tyrimas.

Lietuviškosios ir europietiškosios tapatybės elementų sugretinimas

Norint įvertinti vyraujančios lietuviškosios tapatybės sampratos turinį, verta jį palyginti su tuo, kaip žmonės supranta, ką reiškia būti europiečiu. Neabejotinai europietiškoji kultūrinė tapatybė yra silpnesnė už tautiškąją tapatybę, nes neturi Europos gyventojus vienijančio nara-tyvų, mitų ar emociškai reikšmingų simbolių pagrindo (išskyrus galbūt krikščionybę). Tačiau čia reikia pabrėžti, kad nacionalinio ir europinio tapatumo turinys ir raiška negali būti visiškai sugretinti, nes turi esminių kokybinių skirtumų. Kaip pažymi Asta Ranonytė,

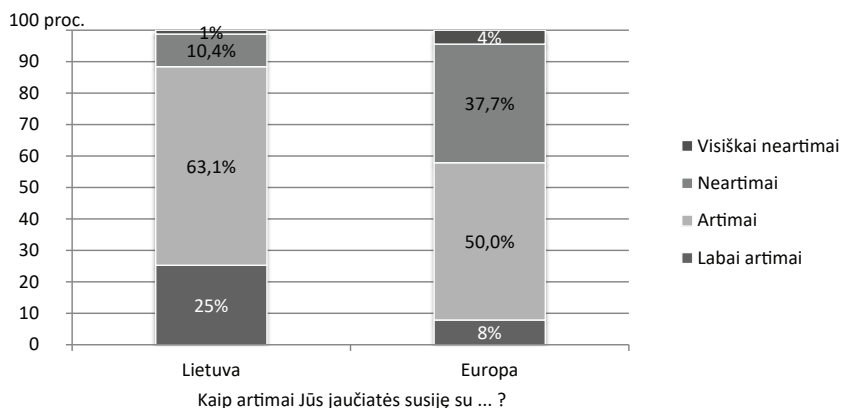
<...> jei nacionalinė valstybė, kaip tautos įvietinimo ir politinio statuso suteikimo struktūra, konstruktyvistų ir modernistų vertinama kaip išvestinis artefaktas ar įsivaizduojamos bendruomenės jungtis, tai Europos idėja yra dar didesnė abstrakcija. Jos neįungia bendra kalba, kultūra, religija, ji neturi bendrų istorinių prisiminimų, mitų ir simbolių. (Ranonytė 2004; 4)

Analizuodama tautinio ir europinio tapatumo tarpusavio ryšį, Ranonytė daro išvadą, kad

<...> nepaisant to, kad jie atspindi skirtingus priklausomumo lygmenis – tautinis orientuotas į homogenišką ir lokalią bendruomenę, o europinis disponuoja tarpkultūrinėmis jungtimis, jie yra priklausomi vienas nuo kito ir susaistyti hierarchiniais ryšiais. Vieną tapatumą išreiškiantys bruožai gali būti sėkmingai perkelti į kitą lygmenį ir būti tiek integraciją kuriančiu, tiek ją palaikančiu faktoriumi. (ten pat; 8)

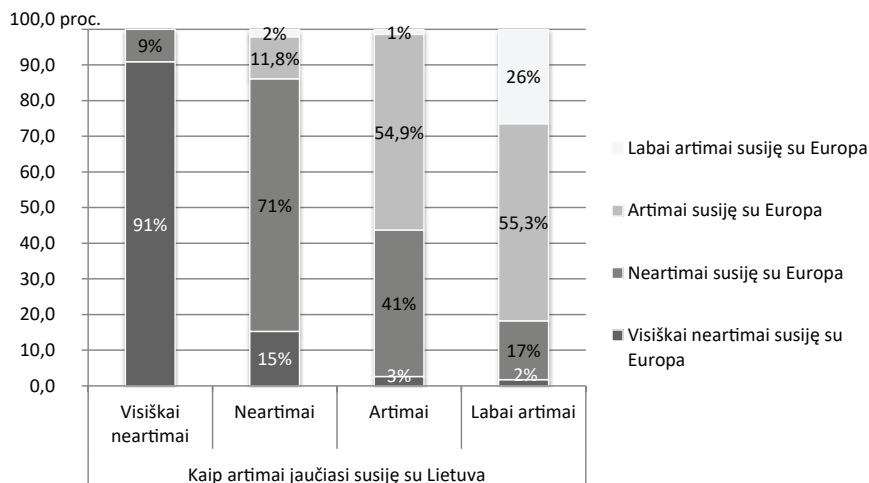
Ar Europos vertybių tyrimo duomenys patvirtina šias išvagas?

Bandant atsakyti į šį klausimą, vertėtų pradėti nuo to, kiek Lietuvos ir Europos idėjos yra svarbios kaip identifikavimosi, savęs priskyrimo objektai. Kaip ir galima tikėtis, lietuviams Europa yra kur kas mažiau aktuali tapatinimosi prasme nei Lietuva: ketvirtadalis respondentų teigė besijaučiantys labai artimai susiję su Lietuva, o taip teigiančiųjų apie Europą proporcija nesiekė nė dešimtadalio (žr. 8 pav.). Tai byloja apie polinkį identifikuotis su mažiau abstrakčiais, apčiuopiamesniais dalykais, turinčiais aiškesnį turinį ir emocinį krūvį, todėl patvirtina įvairių tyrimų išvagas, kad, nesant įtikinamų ir emociškai reikšmingų skirtingas tautas vie-

8 pav. **Susisaistymas su Lietuva ir Europa 2017 m.**

Šaltinis: Europos vertybių tyrimas.

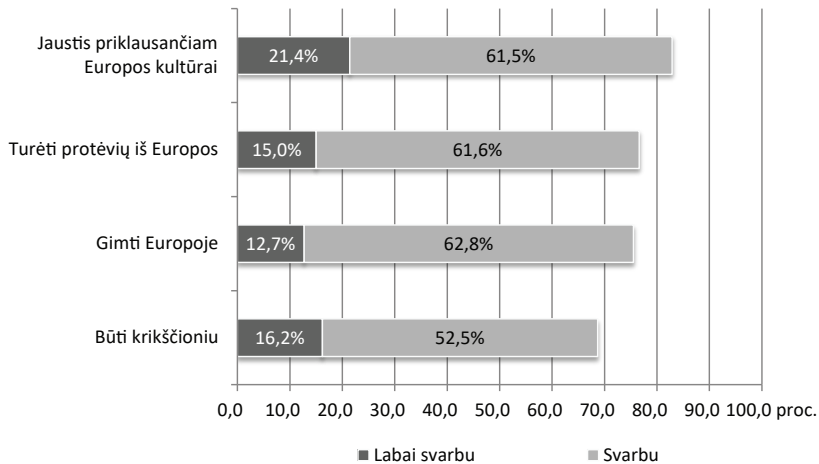

9 pav. **Susisaistymo su Lietuva ir Europa tarpusavio ryšys 2017 m.**

Šaltinis: Europos vertybių tyrimas.

nijančių europinių simbolių bei naratyvų, europietiškosios tapatybės formavimas(is) nebus paprastas procesas.

Kitas svarbus klausimas, koks gi yra šių dviejų tapatumų tarpusavio santykis? Viešajame diskurse neretai girdimas argumentas, esą europietiškumas silpnina lietuviškumą: europietiškoji tapatybė suvokiama kaip unifikuojanti ir kelianti grėsmę etniškumui, tautiškumo išsaugojimui, šią priešpriešą išnaudojant tam tikrų socialinių grupių politinei mobilizacijai. Tačiau *Europos vertybių tyrimo* duomenys atskleidžia labai aiškiai išreikštą priešingą dėsningumą: žmonės, kurie jaučiasi labiau susiję su Lietuva, yra linkę kur kas stipriau save sieti ir su Europa, ir atvirkščiai

10 pav. Įvairių europietiškosios tapatybės kriterijų svarba 2017 m.

Šaltinis: *Europos vertybių tyrimas*.

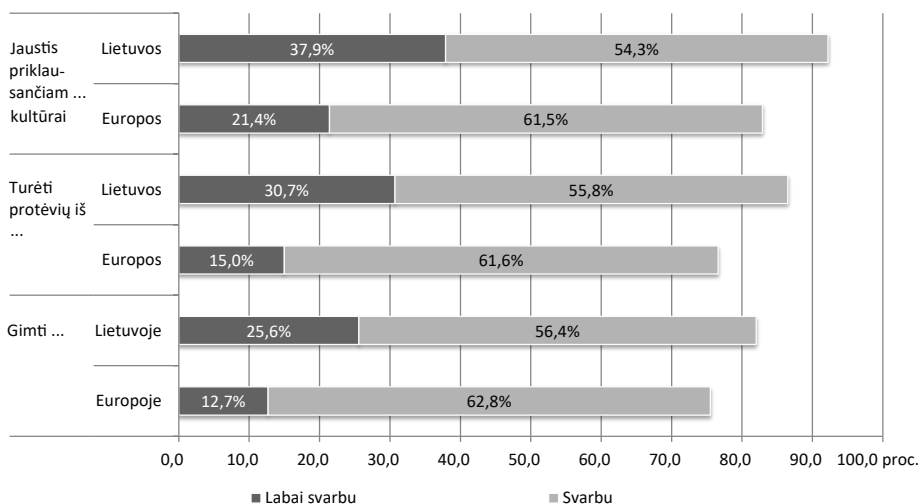
(žr. 9 pav.). Tai reiškia, kad nėra empirinio pagrindo kalbėti apie konfliktą tarp europietiškosios ir lietuviškosios tapatybės Lietuvos gyventojų sąmonėje, nes jos greičiau yra viena kitą papildančios, stiprinančios.

Šių tapatumų sąsajos suprasti svarbus europietiškosios tapatybės turinio klausimas. *Europos vertybių tyrimo* duomenys ir čia suteikia tam tikrų įžvalgų. 2017 m. atliktame tyrime buvo užduotas klausimas ne tik apie įvairių lietuviškosios, bet ir europietiškosios tapatybės komponentų svarbą (*Žmonės skirtingai supranta, ką reiškia būti europiečiu. Jūsų nuomone, kiek svarbus yra kiekvienas iš šių dalykų tam, kad būtum europiečiu?*), vertinimui pateikiant tokius keturis kriterijus:

- *Gimti Europoje.*
- *Turėti protėvių iš Europos.*
- *Būti krikščioniu.*
- *Jaustis priklausančiam Europos kultūrai.*

Kiekvieną iš išvardytų europietiškosios tapatybės kriterijų respondentai turėjo įvertinti kaip labai svarbų, svarbų, nesvarbų arba visiškai nesvarbų. Šių vertinimų rezultatai apibendrinti 10 pav. Kaip matome, svarbiausiu komponentu laikomas subjektyvus priklausymo Europos kultūrai pojūtis, o europietiškoji kilmė bei krikščioniškas tikėjimas akcentuojami kiek mažiau.

Nors respondentams pateiktas europietiškosios tapatybės kriterijų sąrašas tik iš dalies sutampa su lietuviškosios tapatybės kriterijų sąrašu, rezultatų sugretinimas leidžia daryti tam tikras įžvalgas. Visų pirma, akivaizdu, kad lietuviškosios tapatybės konceptas respondentams yra aiškesnis nei europietiškosios, nes absoliučiai visus sutampančius jų kriterijus respondentai vertino kaip daug svarbesnius, kalbėdami apie lietuviškąją tapatybę, o ne europietišumą (žr. 11 pav.).

11 pav. **Lietuviškosios ir europietiškosios tapatybės kriterijų vertinimo palyginimas 2017 m.**

Šaltinis: Europos vertybių tyrimas.

Surikiavę europietiškosios tapatybės kriterijus pagal tai, kokia respondentų dalis kiekvieną komponentą įvertino kaip svarbų arba labai svarbų, matome, kad jų eiliškumas atkartoja lietuviškosios tapatybės kriterijų svarbos vertinimus: svarbiausiu laikomas priklausomybės Europos kultūrai pojūtis, kiek mažiau svarbia – europietiška kilmė ir gimimas Europoje, o mažiausiai svarbus yra krikščioniškojo tikėjimo išpažinimas. Kitaip tariant, abiem atvejais į dominuojančią poziciją yra iškeliamas asmens savivoka: vienas svarbiausių tiek lietuviškosios, tiek europietiškosios tapatybės kriterijų yra tai, kaip žmogus pats save suvokia. Tai dar kartą patvirtina prielaidą, kad žmonių sąmonėje vyrauja lietuviškosios ir europietiškosios kultūrinės tapatybės darna, o ne priešprieša, tad, remiantis šiais tyrimo duomenimis, galima pagrįstai kalbėti apie europietišumą kaip savitai integruotą lietuviškosios tapatybės elementą, o ne jos antitezę.

Rezultatų aptarimas

Pristatyti tyrimo duomenys atskleidžia, kad svarbiausių, dažnai stereotipiniais laikomų, lietuvių tautinės tapatybės dėmenų samprata yra gana stabili ir 2008–2017 m. laikotarpiu faktiškai nepakito: absoliučiai svarbiausiu laikomas lietuvių kalbos mokėjimas, kiek mažiau – pagarba šalies įstatymams, lietuviška kilmė, o mažiausiai svarbiu – gimimas Lietuvoje. Žinoma, tai neleidžia mums tvirtinti, kad jokie pokyčiai šioje srityje nevyksta, nes tyrime lieka neapimti subtilesni tautinės tapatybės įtvirtinimo niuansai.

Įvertinus pagrindinių lietuviškumo kriterijų svarbą paaiškėjo, kad akcentuojami yra tiek etniniai, tiek pilietiniai lietuvių tautinės tapatybės bruožai, o jų glaudus susipynimas lietuvių sąmonėje rodo tautinės tapatybės reiškinio kompleksiskumą. Išanalizavus empirinius duomenis gana netikėtai paaiškėjo, kad šie vertinimai mažai susiję su respondentų socialinėmis ir demo-

grafinėmis charakteristikomis. Pavyzdžiui, nei respondentų amžius, nei išsimokslinimas visiškai nediferencijuoja labiausiai paplitusių lietuviškosios tapatybės naratyvo komponentų – kalbos, kilmės, pagarbos šalies įstatymams – svarbos vertinimų. Tačiau šiuos vertinimus diferencijuoja respondentų gimimo vieta: tarp gimusiųjų Lietuvoje vyrauja etninė lietuviškosios tapatybės samprata, tarp gimusiųjų kitur – pilietinė, o tai patvirtina tautiškumo sampratos adaptyvumą ir kontekstualumą. Įdomu, kad reikšmingiausi nuostatų diferenciacijos veiksniai buvo atskleisti gilesniuose, su asmenybinėmis nuostatomis susijusiuose klostuose: patriotiškumo, tolerancijos bei pasitikėjimo kitomis tautinėmis bendruomenėmis nuostatose. Paaikškėjo, kad, nors stipresnės patriotinės nuostatos yra susijusios su polinkiu daryti aiškesnę perskyrą tarp savo tautinės bendruomenės narių ir kitataučių, kaip tik patriotai pasižymi didesniu pasitikėjimu kitataučiais ir tolerancija jiems, o tai reiškia, kad lietuviškasis patriotizmas yra labiau atvirojo nei uždarojo tipo.

Nors europietiškoji tapatybė dažnai suvokiama kaip niveliuojanti kultūrinį unikalumą ir kelianti pavojų tautiškumo išsaugojimui, empiriniai duomenys atskleidžia priešingą tendenciją: su Lietuva save labiau siejantys žmonės yra linkę kur kas stipriau save sieti ir su Europa, ir atvirkščiai. Tai paneigia nuogąstavimus, kad dėl kultūrinio atsivėrimo pasauliui kyla grėsmė prarasti tautiškumą, nes aiškiai pademonstruoja, jog atvirumas išorinei aplinkai nereiškia tautiškumo nureikšminimo, o gali būti ir būdas jį įtvirtinti, įsisaugoti savo kitiškumą. Lietuviškosios tapatybės kriterijų svarbos sugretinimas su svarbiausiais laikomais europietiškosios tapatybės kriterijais aiškiai parodė, kad europietiškoji kultūrinė tapatybė yra gerokai silpnesnė už tautiškąją; be to, žmonių sąmonėje jos nėra supriešinamos – jos modeliuojamos analogiškais principais ir viena kitą stiprina, o ne paneigia, todėl turėtų būti laikomos skirtingais to paties reiškinio – šiuolaikinio žmogaus savivokos – lygmenimis. Nors europietiškosios tapatybės idėja yra daug abstraktesnė ir mažiau emociškai reikšminga, joms bendra tai, kad tiek lietuviškoji, tiek europietiškoji tapatybė remiasi pirmiausia individualiu žmogaus sąmoningumu, o ne išoriškai formuojamais kolektyviniais kriterijais.

Literatūra

- Adomėnas, Mantas; Augustinaitis, Arūnas; Janeliūnas, Tomas; Kuolys, Darius; Motieka, Egidijus (sud.). 2007. *Lietuvos tauta: būklė ir raidos perspektyvos*. Vilnius: Versus aureus.
- Akstinavičiūtė, Ieva; Petraitytė, Daiva. 2007. „Lietuvių tautinės tapatybės simbolinių komponentų konfigūracijos“, *Filosofija. Sociologija* 18 (2): 14–31.
- Akstinavičiūtė, Ieva. 2008. „Lietuvių transmigrantų identitetų konstravimo modeliai: lūkesčiai ir realybė“ kn. Antanas Andrijauskas, Vytautas Rubavičius (sud.) *Nacionalinio tapatumo tęstinumas ir savikūra eurointegracijos sąlygomis*. Vilnius: Kronta: 314–325.
- Balčius, Jonas. 2005. *Dorovinio lietuvių identiteto prigimtis ir prasmė*. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas.
- Čiubrinskas, Vytis. 2008. „Tautinio identiteto antropologinio tyrinėjimo klausimai“ kn. Vytis Čiubrinskas, Jolanta Kuznecovienė (sud.) *Lietuviškojo identiteto trajektorijos*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla: 13–26.

- Čiubrinskas, Vytis (sud.). 2011. *Lietuviškasis identitetas šiuolaikinės emigracijos kontekstuose*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.
- Yack, Bernard. 1996. „The Myth of the Civic Nation“, *Critical Review* 10 (2): 193–212. <https://doi.org/10.1080/08913819608443417>
- Kripienė, Ieva. 2012. „Lietuviško tapatumo daryba transmigracinėse patirtyse: šiuolaikiniai migrantai iš Lietuvos Niujorke“, *Oikos. Lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 13 (1): 26–36.
- Kuznecovienė, Jolanta. 2006. „Šiuolaikinės lietuvių tautinės tapatybės kontūrai“, *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 2: 84–107. <https://doi.org/10.15388/SocMintVei.2006.2.6019>
- Kuznecovienė, Jolanta. 2007. „Lietuvių tautinė tapatybė: uždaro ir atviro dėmenys“, *Filosofija. Sociologija* 18 (2): 1–13.
- Kuznecovienė, Jolanta. 2008a. „Lietuvių tautinis identitetas: bruožai ir tipai“ kn. Vytis Čiubrinskas, Jolanta Kuznecovienė (sud.) *Lietuviškojo identiteto trajektorijos*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla: 55–74.
- Kuznecovienė, Jolanta. 2008b. „(Ne)lietuviškumo dėmenys: savo / svetimo ribų braižymas“ kn. Vytis Čiubrinskas, Jolanta Kuznecovienė (sud.) *Lietuviškojo identiteto trajektorijos*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla: 89–108.
- Norvilas, Algis. 2012. *Tauta, kalba ir tapatybė*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Peters, Bernhard. 2002. „A New Look at “National Identity”, *European Journal of Sociology* 43 (1): 3–32. <https://doi.org/10.1017/S0003975602001005>
- Ramonienė, Meilutė (sud.). 2015. *Emigrantai: kalba ir tapatybė*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Ramonienė, Meilutė (sud.). 2019. *Emigrantai: kalba ir tapatybė II*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Ranonytė, Asta. 2004. „Tautinis ir europinis tapatumas: suderinamumas ir raiška“, *Filosofija. Sociologija* 15 (4): 1–9.
- Siudikienė, Daiva. 2013. „Nacionalinio identiteto raiškos socialiniuose tinkluose“, *Informacijos mokslai* 64: 19–34. <https://doi.org/10.15388/Im.2013.0.1602>
- Smith, Anthony D. 1986. *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford: Blackwell.
- Smith, Anthony D. 1991. *National Identity*. London: Penguin Books.
- Smith, Anthony D. 1995. *Nations and Nationalism in a Global Era*. Oxford: Polity Press.
- Spires, Scott. 1999. „Lithuanian Linguistic Nationalism and the Cult of Antiquity“, *Nations and Nationalism* 5 (4): 485–500. <https://doi.org/10.1111/j.1354-5078.1999.00485.x>
- Šimanskienė, Ligita; Paužolienė, Jurgita. 2013. „Lietuvių identiteto kaita vykstant emigracijai“, *Visuomenės saugumas ir viešoji tvarka* 9: 285–297. <http://dx.doi.org/10.15181/rfds.v9i1.601>
- Šutinienė, Irena. 2006. „Lietuvių tautinė tapatybė globalizacijos kontekstuose: raiška ir kaitos tendencijos“, *Filosofija. Sociologija* 17 (2): 18–26.
- Taljūnaitė, Meilutė. 2006. „Lietuvių tautinio tapatumo konstravimas sociologiniuose tyrimuose“, *Filosofija. Sociologija* 17 (2): 8–17.
- Trinkūnienė, Inija. 2002. „Lietuvybė: tautinis tapatumas ir jo išlaikymo galimybės“, *Filosofija. Sociologija* 13 (1): 10–16.
- Valantiejus, Algimantas. 2001. „Dvi istorinio aiškinimo alternatyvos: Miroslavo Hrocho ir Czeslavo Miloszo tezės“, *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 7 (1–2): 20–41. <https://doi.org/10.15388/SocMintVei.2001.1-2.7232>